

HÁROM LÉPCSŐFOK

ELŐJÁTÉK LŐCSÉN

Az első világháború utolsó nyarán, 1918-ban több író is sétált Lőcsén a Körtér terebélyes, tekintélyes, öregedő gesztenyefái alatt. Közöttük izgágán Szabó Dezső, aki akkoriban lőcsei tanár volt, s reggelenként — ősszel és tavasszal — francia verseket szavaltatott földszinti szobájának nyitott ablaka alatt a diákjaival, szemben a nyüzsgő piaccal, ő maga párnára könyökölve hallgatta a szavalókat. Ott volt Balázs Béla is, akit gyerekkori emlékek és szerelmek fűztek a városhoz, s azon a nyáron még mindig *A kékszakállú herceg vára* tavaszi bemutatójának kritikai sikerével és viharaival büszkélkedett. Társaságukhoz tartozott egy gyorsan lépkedő, sokat vitatkozó, idősebb asszony is, Boem Riitta, a pötyögtetett fényfoltokkal dolgozó festőnő. A lőcseiek titkon sokat nevettek rajta, mert energikus lépteivel minduntalan kivált a férfibolyból és csak akkor állt meg, amikor észrevette, hogy a férfiak jól elmaradtak, s ő már ismeretlenekkel vitázik.

Tizenhat éves gimnazista voltam, irodalmi szerelmekbe belécsöppent, kíváncsi fiú. Már olvastam Szabó Dezső *Nincs menekvés*ét, ismertem Balázs Béla misztériumjátékait is, de Szabó és Balázs írásainál nagyobb élmény festítette 1919 nyarán a tudómet és fantáziámat — két másik író.

Magyartanárom a nyári szünidőben befogadott a tanári könyvtárba, katalóguscédulákat másoltam, s délután kedvemre olvashattam. A Nyugat be-kötetlen, porosodó számai akadtak a kezembe, s itt, a könyvtár félhomályában, a félig leeresztett redőnyök mögött bukkantam rá Babits regényére, *A golyakalifára*. Borzongva éltem át a két térfogatban lüktető történetet. Babitsról szólva, többször is megírtam: a gyanútlanúságot borította fel bennem ez a regény, megsejtemtem, hogy életünk aláaknázott, bármikor lebillenhetünk a mélybe, bármilyen szörnyűségekbe.

S mintha csak ezt az élményt erősítette volna novelláival egy másik író — Csáth Géza. Vele is a Nyugat-füzetekben találkoztam. (Akkor nem gondolkoztam el rajta, később már nem tudtam megfejteni: vajon ki rendelkezett meg a lőcsei gimnázium tanárainak a Nyugatot? A magyartanárom jó tanár volt, de irodalmunk csúcsának — elszántan — Arany Jánost hitte és hirdette. Már Petőfit sem becsülte eléggé, Adytól elfordult. Babits és a „nyugatosok” nevét ki sem ejtette a száján. De a barna Nyugat-füzetek mégis ott voltak a könyvtárban, igaz a polcok alá belökdösve, a legtöbb szám felvágatlanul. A mindenkori tunya bürokrácia lehetett a meg-megújított előfizetés fenntartója.)

Különösen három Csáth-novella szorította el a torkomat: az *Anyagi-kosság*, a *Délutáni álom* és az *Ópium*. Többet is találtam a Nyugat-füzetekben, de azok elhalványodtak a három mellett.

Az *Anyagi-kosságot* utóbb — sokáig — irodalmunk társtalan remeklé-sének neveztem Csáth-tanulmányaimban. Igazi kiterjedését a tizenhat éves gimnazista nem is érzékelhette — inkább a merészsége vágta mellbe. A merészsége és a tárgyilagossága. Olyan volt ez a tárgyilagosság, mint a szabadesés törvénye.

De mégsem az *Anyagi-kosság* volt a nagy élmény. Forróbbnak, izgatóbb-nak bizonyult az *Ópium* és a *Délutáni álom*. A tizenhat éves képzeletnek, mely éppen csak hozzákezdett a világ és az emberi létezés kitapogatásá-hoz, mi nyomhatott volna tüzelőbb parazsat a tenyerébe, mint az *Ópium* távlata. Mint egy nagy vers sorait, megtanultam és magamban mondogat-

tam az esszébe oltott novella egy-egy szakaszát: „A megismerést, az isten boldogságát csak a gyönyör adja számunkra. — A lét esszenciája olyan drága portéka, melyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak egy órát. Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tud lenni, az raboljon magának mindennap tizennégy órát. — Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejtett, erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fenntartására, tíz esztendeig eléllhetsz. És ekkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnájára.”

És a *Délutáni álom*? Még csábosabban közölte, amit az *Ópium* elmondott már.

A három Csáth-novella, s velük a többi is, különösen az *Egyiptomi József*, úgy összegeződött bennem: az emberi létezésnek van olyan ismeretlen, még fel nem derített esélye és formája, amit az álom, a kép és az örület határol. Aki ismerni akarja az embert, annak el kell jutnia erre a hátrvidékre is.

Az egyik Nyugat-füzetben Igunotus kritikáját is olvastam Csáthról. Megerősítette, ami homályosan bennem élt. Hogy pontosabbá tegyem annak az 1918-as nyárnak élményét és emlékét, idéznem kell a bíráló két mondatát: „A Csáth történetítő módjában — írja Igunotus — van egy kis boszorkányság. Nem szemfényvesztés; nem fogásokkal dolgozik, hanem démoni erővel, azokkal, amik a lélek felszínének alatta guggolnak, összenyomva, földregetni készen, mint a Hadeszbe lelőkött titánok.”

A Révai Nagylexikon megismertetett Csáth rövid életrajzával. Megtudtam: író és orvos.

Magam is író akartam lenni. Bele is vágtam már egy-két novellába, de harmadában, felében mindig elakadtam. Könnyű volt megfejtmem a kudarc okát. Hogy írhaszak, többet kell tudnom az emberről. A testéről. És arról, ami a tesben elrejtve él.

Ekkor határoztam el a kerülő utat.

Orvos leszek, mint Csáth.

PESTI FOLYTATÁS

Lócsától meg kellett válnom, 1920 őszén már Pesten voltam.

Életem felét az egyetemen töltöttem, előadásokon, s a boncteremben, de amikor csak tehettem, az antikváriumokat jártam, utóbb a Múzeum körúton s a Váci utcában a hátsó raktárakba s még a pincékbe is beengedtek.

Hamarosan összegyűjtöttem, ami Csáth könyveiből megszerezhető volt. Még a *Vasúti Mozgó Könyvtárban* megjelent füzetkére is rábukkantam, *Az albiróékra*.

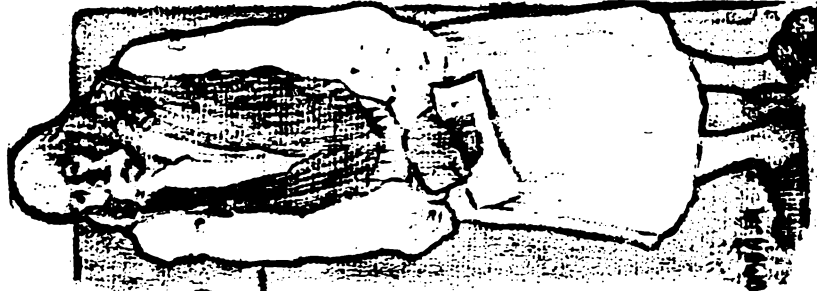
— Ritka csemege! — mondta Faragó Zsigmond, a Múzeum körüti testes, neves antikvárius.

A lócsai előjáték után kötetről kötetre ismerkedtem mind ismerősebb s egyre félelmetesebb írómmal. Az életéről, személyéről is megtudtam egyet-mást.

A Nyugat 1919-es őszi számában Kosztolányi Dezső elmondta életét és szíven ütő halálát. Eلسzédültem az örvény fölött. De kezemben volt a gazdagság is: A *varázsló kertje* huszonegy novellája, még az ifjúság, a szerencsés elmenekülések kötete. Majd a *Délutáni álom* tizenkét novellája, a vonzalmait sejtető dedikációkkal. Még a kisebb, jelentéktelenebb elbeszélések is tartogattak meglepetéseket a *Modern Könyvtárban* és a *Tevan Könyvtárban*. Tovább tágult a kör a *Zeneszerző portrékkal*, itt olvastam a szép Schumann-tanulmányt is. Jól ismertem a romantikus zongoramuzsika és dal-költészet mesterét, apámnak nagyon sok Schumann-lemeze volt, legkedvesebb zeneszerzőjével (s Mozarttal) melankóliáját oltotta és erősítette. De a külön füzetben is megjelent Puccini-tanulmány valahogyan nem illett a Csáth-írók sorába. Akít megejtett Bartók Béla tisztasága, ereje, hogyan lelkesedhetik a *Pillangókisasszonyért*? („A fuvolákon, oboákon és klarinétokon sajátjá-

A tizenöt éves diák rajza Arany Jánosról

A
REPÜLŐ
LYKSÍDOL

REGÉNY
ÍRTA: S. H. M.

OLVASS, ANNYAN IS!

KIADJA:
A BORSKAI HIRLAPNYOMDA

Első nagyobb műve

PEAN
Pásztorodal
bergyüre
zungorakistáncok

PEAN
Hintenlied
Für Vahlburg
mit Kraxerhupfentanz

CSÁTH GÉZA

GÉZA CSÁTH

Regény és képek
Kéziratok és képek

HARMONIA

1912-ben megjelent szerzeménye

gos, előkelő parfümök. A csellók duzzadón, puhán és simogatóan dalolnak. A hárfán — mintha meztlábás, apró tündérlányok szaladgálnának — könnyűek és légiesek a futamok! A nagybögők zúgnak, bögnék és harangoznak.”) Igaz, az ifjúság álom-novellái is így szóltak, s a Puccini-tanulmányt Csáth még 1908-ban írta. Hamarosan elfordult a szecesszió könnyű varázsától, nagy novelláinak már más a hangtése, s ezután csak ritkán enged a régi „tündérlányoknak”. Annál jobban tetszett szindarabja, a *Janika*, különösen a fölledt s végül robbanó első felvonás.

Olvastam őt, s írásaiban mindent a maga helyén találtam. A csontváz-ajpát megkereső fiú történetével úgy eligazodtam az Anatómiai Intézetben, mintha térképpel tájékozódnék; itt a zsongó tanterem, igen, ez a széles folyosó vezet a professzor szobájához, balra a boncterem, alant a maceráló helyiség — magam is medikusként jártam ott, ahol Csáth is medikus volt. Meghatott a pontossága.

Az *Érdekes Újság Dekameronjában* kitárulkozott: legkedvesebb novellája — vallotta — *A vörös Eszti*. Eletrajzi adalék. A fiatal medikusok előbb-utóbb megismerik ezeket az utcán kószáló lányokat, s aki Andersen szemüvegével nézi őket, a szépséget, melegséget is megtalálja náluk s bennük.

A Moravcsik-klinikán az elmebetegek között köszöntöttem a világból kilökött Fülöpöt, *A kisasszony* szerencsétlen hőseit, akit az óra hangjaiban egy fiatal lány vigasztalt — Fülöpnek mindig vannak testvérei, utódai. Az Üllői út környékén, a mellékutcákban, az albrételek kísértetiesen emlékeztettek azokra a szobákra, melyekben Csáth fiatal novellahősei éltek és éjszaka poloskára vadásztak; a Kálvin teret úgy írta le, mint egy földrajztudós vagy háromszögelő mérnök.

Fel kellett adnom a löcsei élményt: az álom, a kék és az örület hármasságát.

Nem.

Mindig s mindenhol a *testről* volt szó. Az ember testéről. Milyen kísérletek végezhetők el vele. Milyen határhelyzetekbe kerülhet. Hogyan lobban fel, mint egy gyufaszál, lángjával önmagát pusztítva.

És a test tartozéka volt az egészség is. A félelem, hogy elvesztheti. Az öröm, hogy megfűrödhetett benne. Amikor a Moravcsik-klinikán már otthonos voltam, többször is kérdezősködtem felőle. Itt dolgozott tanársegédként. Aki még emlékeztek rá, nem szóltak róla szeretettel, elismerően. Elhúzták a szájukat: egyetemi katedra vagy sok pénzt hozó fűrdőorvosi állás, ez volt az álma. Hogyan is érthették volna a novellái nélkül? A test gátlástalanságáról volt szó: nagyot, hatalmasat kortyolni az életből.

Amikor később kezembe került dúlt naplója, minduntalan félbehagyva, újrakezdve, szinte rám szólt az egyik bekezdés, olyan ismerős volt — rögtön kijegyeztem: „Korán keltem, hogy még lássam a világot. A virágok, színek, formák rémesen erős érzéseket keltettek bennem. Gyógyítottam a betegeket. Élveztem az evést, ivást, a tejet, a húst, mindent.”

És amikor először írtam róla, nem hallgattathattam el a feltöltő asszociációt: igazi szerelmi partnere Michelangelo nagy, női kolosszusa, az Éjszaka lehetett volna. Mert mindent ilyen *nagy tömegben* kívánt, a szépséget, a tökéletes formákat, az egészséget, ilyen nagy csókot és nagy ajkat. S talán nem is mohóságból, inkább félelemből.

Mert ez is a test, a sejtalmazok, a szervek tartozéka volt: a félelem. A szorongás szinte dörömbölt a novelláiban, mint egy sötét szobába zárt gyereket. Az élet szükségszerű fájdalmai elől, menekült. Azért kívánt olyan mohón beleharapni a sikerbe, a rendbe, az alkotásba, a női testbe s végül a mérgekbe, hogy *ittmarasztalják*. És állandóan hallotta a másik hívást. És oltatlan szomjúsággal kívánta, amit a hétköznapi elfátyoloznak. Ezt a kíváncsiságot akarta vad elszámolásokkal elnyomni, eltaposni.

Egy naplóféljegyzéséből pontosan tudjuk, az évet, a hónapot, a napot, még az órát is — mikor nyomta bőre alá az első morfiumadagot: 1910-ben, április huszadikán, egy átvirrasztott, félelmekkel és kétségbeeséssel teli éjszaka után, hajnali fél hatkor. Kosztolányi Dezső a morfiumot mondja *vizválasztónak* életében és életművében: „Régi, lírai hangja, mely közös gyer-

mekkorunk és emlékeink édes mélységéből szakadt föl, egyszerre megcsuklott és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzel fogható jelenségek köztötték le.”

Kosztolányi téved. Téved, mert nem tisztázta a Csáth-novellák megírásának éveit. Például az *Anyagyilkosságot*, ezt a nem „égi” remeklést, két évvel az injekciós tű szúrása előtt írta. És sorolhatnám tovább a „vízválasztó” előtti „földi” novellákat. Csáth írásai nem engedelmességek a morfiumhoz kötött égi és földi kettős rendekbe sorakoztatásnak.

Igaz: égi novellákat írt először, a gyerekkor édes mélységeit, álmokat zenekísérettel, szép homlokzatokat. A szecesszió: álom és lázadás. De Csáth már kezdetben is, az édes ifjúság éveiben felmetszi a felhámot, mint a korai Torban is. Sebész. Tárgyilagos, mint a kés éle. És álmaiból ocsúdva a század eleji történelmi gyanútlanóságban, a napsütésben, bőségben, lángolásban, a harsogó színek mélyén mindig csak a romló testet, a betegséget találja. Arra ítélte önmagát, hogy a teljes életet lássa, végig az egész folyamatot, nemcsak a fiatal sejteket, a diadalmas erőket, de a szívet-torkot szorító véget is, a rothadás szivárványkarikáit, az elmúlás félelmes titkait. Hősei — a nagy novellákban, az igaziakban — az élet és a halál peremén egyensúlyoznak. Belesnek a halál kulcslyukain. És amikor már ismerik a végső titkokat, összetört tagokkal kerülnek el egy szakadékban.

Csáth Géza egymás mögé sorakozó novelláiban először valóban *keveredik* a két hangütés, majd nagyon hamar a földi látóterben helyezkedik el világa.

Hosszú estéket töltöttem akkoriban a Széchenyi Könyvtár olvasótermében — megismertem a Budapesti Naplóban megjelent cikkeit, egy másik napilapban, a Világban zenekritikáit is. És nemcsak a Moravcsik-klinikán kerestem emléket, tragikus életének nyomait, később ugyanezzel a kutató kedvvel faggattam társait, barátait a Nyugatnál. Osvát elzárkózott, Schöpflin éppen hogy emlékezett rá, Gellér Oszkár olyasmit felelt, hogy ő igazában csak 1919 óta ismeri a Nyugat ügyeit, írót. A legmulatságosabb Fenyő Miksa hideg emlékezete volt: egyik könyvének megjelenését segítve (már 1945-ben), többször is beszélgettünk Csáthról, s minduntalan összetévesztette valakivel, egyszer Kortság Jenővel, más alkalommal a vidéki Újfalusi Lászlóval, s még amerikai emlékirataiban is, a Nyugat árnyait idézve, Kádár Endrével.

Arra gondoltam, ha Csáth élne, megvonná a vállát: ő is *több* akart lenni, mint a Nyugat egyik novellistája.

Valójában teljesen elfelejtették. A Nyugatban Kosztolányi nekrológja volt az utolsó írás róla, s ez is 1919-ben jelent meg. Azután semmi több, a folyóirat megszüntetéséig semmi.

A harmincas években Németh Lászlóval majdnem egyszerre jelentek meg egy-egy Csáth-tanulmány: ő a Tanúban, én Gál István Apollójában. Később Bóka László írt róla egy hiányos könyvecskét. Úgy emlékszem, doktori értekezése volt.

A negyvenes évek elején válogattam először egy kötetre valót novelláiból. Szigorú válogatás volt. Csak a *test* novelláit sorakoztatta, a földi látóteret. A könyvkiadó, melynek munkatársa voltam, nem vállalta a *morbid* történeteket. A Nyugat könyvkiadóhoz fordultam, és Gellért Oszkárt sikerült is megnyernem a kötetnek. Már kiszedték, már-már nyomták is, de 1944-et írtunk, s a háború elgáncsolta a kötetet: Budapest ostromának heteiben a szedés — annyi más értékkel — megsemmisült. És az ostrom után jó ideig nem lehetett komolyan foglalkozni Csáth megjelentetésével.

Gellért Oszkár később úgy emlékezett a válogatásra, mintha Csáth Géza minden novellájának megjelentetésére szövetkeztünk volna. Hol tartotunk attól!

A VARÁZSLÓ FELTÁMADÁSA

Eljött ez az idő is.

Ezerkilenczázhatvan táján felkerestem Csáth Géza lányát, több tanulmányommal is igazoltam, hogy az életmű híve vagyok, s kértem, mutassa meg: mi került hozzá apja hagyatékából.

Lementünk a villalakás pincéjébe, s egy régi vulkánfíber bőrönddel térünk vissza. Kiborítottuk. Levelek, füzetekbe ragasztott ifjúkori lapkivágások s más írások, fényképek között tíz novellát találtunk, gondosan legépelve, s egy vaskos kéziratot elsárgult papíron: a *Horváték* című drámát. Erről írta 1913-as önéletírásában: *A Janika és a Hamvazószerda óta* „még egy színművem készült el”, s ennek a drámának létezésében kételkedett Kosztolányi Dezső szép, sirató nekrológiájában. Evtizedek óta nem olvasta senki a drámát.

De a novellák között is akadtak ismeretlenek, egyik-másik az *Anyagyilkosság*nál izgalmasabb: elsősorban a kis Emma haláláról szóló történet.

A dráma nem tetszett. De az ismeretlen novellákat olvasva megértettem: Csáth nemcsak a *test* írója volt, nemcsak kórtörténetek foglya, nemcsak végső rettenetek szorongó krónikása — az emberi testen túllépve megsejtette a század közeledő, eljövendő nagy betegségét: az *erőszak* tébolyult hatalmát. Az életbe belegázoló, életüket pusztító rendet. A homályból lassan kibontakozó óriás gépezetet.

Azt, amit ugyanazokban az években Kafka is megsejtett.

De Kafkának megadatott, hogy többet szóljon a Rémről. Regényeket, ha befejezetlen regényeket is. Csáth élete úgy alakult, hogy néhány novellába kellett belesűrítene látomását.

S a vulkánfíber bőrönd még valamiről meggyőzött. *A földi látótér* novellái még erősebben fognak szólni, ha ellenpontoszuk őket az indulás, az ifjúság zenéjével, a szecesszió bizarr színeivel. Válogatva is a teljes Csáthtal illő megismertetni a hatvanas-hetvenes évek olvasóját.

Igy született meg új válogatásom, *A varázsló halála* — igazában a varázsló életre hívása.

Stendhált igazolta így az utókor. Két nemzedék közönye után ma a legfiatalabbak olvassák Csáth Gézát izgalommal, s ez a legfénylőbb írói diadal.

